

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

А. В. Главенчук (Одеса)

**ЗОБРАЖЕННЯ ВАГІТНИХ ЖІНОК В МОБІЛЬНІЙ ПЛАСТИЦІ
НА ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОМУ ПОСЕЛЕННІ АНЕТІВКА 2**

Рис. 1. Анетівка 2. Антропоморфна скульптура малих форм. Фігурки, що зображають вагітних жінок (1 – кварц; 2 – каолін; 3 – алювіальна галька).

Вступ. Анетівка 2 — верхньопалеолітичне поселення мисливців на бізонів, яка знаходиться в Північному Причорномор'ї, в степовому Побужжі, на березі річки Бакшали (притоки Південного Бугу), що досліджується з 1978 року¹. Пам'ятка існувала в період максимуму останнього зледеніння (18—19 тис. років тому)². Крем'яна індустрія носить яскраві епігравецькі риси. Тут, як і на багатьох степових пам'ятках, знахідки залягають в так званому «зваженому» стані. Анетівка 2 відома особливою масовістю знахідок.

З 1992 року археологічні дослідження проводились на північно-східній виробничій ділянці поселення (ЕП/13—22 та ИП/23—31). Методика дослідження включала і обов'язкову промивку культурного шару. Завдяки подібній методиці дослідження, окрім дрібних знарядь мисливства, уламків знарядь праці та відходів виробництва, з'явилися знахідки, раніше взагалі відсутні в списку артефактів Анетівки 2, дуже часто — дивовижної збереженості, що в цілому не характерно для степових пам'яток: стародавні мушлі, дрібні намистинки та підвіски, предмети первісного мобільного мистецтва. Для виробничої ділянки ЕП/13—22 та ИП/23—31 характерне залягання археологічного матеріалу в скупченнях різних розмірів, різної потужності та різного походження³.

Крім безлічі різноманітних предметів, на поселенні Анетівка 2 знайдені також і предмети неутилітарного призначення. Таких предметів на поселенні виявлено кілька сотень. Предмети первісного мистецтва, знайдені на пам'ятці, включають і мобільну пластику, що представлена геометричними формами, антропоморфними і зооморфними зображеннями.

Антропоморфна пластика малих форм. Особливий інтерес викликають такі вироби первісного мистецтва, як зооморфні та антропоморфні зображення. На сьогоднішній день, до антропоморфних зображень віднесено більше 30 предметів мобільного мистецтва: вироби—скульптури з різних порід каменю (твердого та м'якого) і кістки. Знайдено такі предмети в цілому або фрагментованому вигляді. Більшість антропоморфних скульптур на пам'ятці представлені у вигляді зображень голів з відображеними рисами обличчя, деякі представлені у вигляді погруддя (виріб зображує верхню частину людської фігури), в яких риси обличчя теж прокреслені. Ці скульптури, що зображують голови і погруддя є цілими виробами, а не фрагментами зламаних витворів первісного мистецтва.

Серед антропоморфних скульптур присутні і такі, що презентують собою зображення, які передають фігури людей повністю

(так звані палеолітичні «Венери», подібні яким виявлені на різних палеолітичних пам'ятках світу). На поселенні Анетівка 2 таких є 10 екземплярів. Тіло людини в скульптурі пам'ятки зображали або повністю, або тільки тулуб без голови і частини ніг (коли зверху передане зображення шиї, а ноги антропоморфа виконані не повністю). Всі антропоморфні скульптури малих форм Анетівки 2 — оригінальні, їм притаманні індивідуальні риси. Там, де присутнє зображення фігурки антропоморфа з головою, риси обличчя в більшості випадків не передавались (на відміну від скульптурних зображень голів—облич). Для деяких фігур характерно зображення нахиленої вперед голови.

Серед мобільної пластики, що передає фігури людей повністю, присутні три предмети, що заслуговують особливої уваги. Вони зображають вагітних жінок (їх основна ознака — великий живіт). Нижче приводиться їх опис.

Опис предметів мобільної пластики, що зображають вагітних жінок:

1) Антропоморф — жіноче зображення (рис. 1: 1). Для виготовлення цієї скульптури використаний жильний кварц білого кольору. В ньому спостерігається вкраплення вохри. В цьому випадку виготовлена фігурка (торс), без голови і ніг. Це сплюснене зображення фігури вагітної жінки в профіль. Показаний великий живіт, рука та груди (з правого профілю). Права рука опущена вздовж тулуба. Зверху, на «шиї» виріб — загладжений, знизу — обламаний в давнину. Можливо, початково були зображені і ноги фігурки. Розміри: 14,84 × 8,32 × 3,67 мм. (висота—ширина—товщина).

2) Антропоморф — жіноче зображення (рис. 1: 3). Виготовлено з алювіальної гальки типу карпатської. Виріб — двокольоровий (природне забарвлення). Верх виробу має коричнево-зеленуватий колір, а низ виробу — білувато-бежевого кольору. Верх виробу — загладжений. Скульптура показує вагітну жінку з великим животом в профіль (зображення сплюснене). Живіт скульптури виконаний разом з грудьми. У жінки є зображення злегка опущеної голови підквадратної форми, без рис обличчя. У фігурки показана ліва рука, яка опущена донизу. Низ скульптури загострений, ноги виробу майже не показані, сідниці і верхня частина стегна зображені так, що фігурка видається напівсидячою. Всі сколи, за допомогою яких виготовлена скульптура, — заглажені (не «гострі»). Це зроблено або навмисно, або виріб загладився під час його використання. На нюанси зображення вплинула природна форма та особливості заготовки. Розміри виробу: 31,29 × 15,29 × 6,49 мм (висота—ширина—товщина).

Ця скульптура за стилем виконання схожа з іншою, описаною вище, фігуркою вагітної жінки, виготовленої з кварцу, з добре проробленою, опущеною вздовж тулуба рукою (в її випадку — правою). Але фігурка з кварцу «стоїть», а не напівсидить.

3) Антропоморф — жіноче зображення (рис. 1: 2). Двосторонній виріб з двома або трьома зображеннями. Зображена фігурка людини (можливо, також — і зображення обличчя). Для виготовлення цього виробу була використана заготовка підтрикутної природної форми, яку злегка підправили, із щільного каолінового стяжіння бежевого, світло-палевого кольору. Всередині стяжіння — білого кольору. Якщо розглядати правий профіль виробу (коли скульптура «дивиться» вправо), ми бачимо зображення фігурки людини (скоріш за все, жінки) з ретельно проробленою ногою від коліна і ступнею. Скульптура «сидить на ногах», або «стоїть на колінах». Зображувана фігура — масивна, має великий живіт, певно, це — зображення вагітної жінки, що сидить. На цю думку наводить і те, що впадає в око: якщо фігура в цілому є досить масивною, то голова скульптури при цьому має маленький розмір. На скульптурі присутні виїмки («зім'ятість») з двох сторін та внизу виробу, можливо, від певних «затискачів», з допомогою яких могли утримувати виріб в руках при його виготовленні. «Голова» антропоморфа — маленька, з обох боків злегка виділена. Якщо повернути скульптуру за годинниковою стрілкою на 90° зображення перетворюється в «обличчя» — тоді «ступня» стає двома очима й носом, зображеним в профіль. Для виготовлення виробу використана техніка вирізання та гравірування.

На іншій стороні скульптури ми можемо бачити зображення антропоморфа і в профіль, і анфас. Лівий профіль зображення являється другим боком сидячої фігурки. Можна розглядати зображення фігури, як показане анфас. Тоді можливо роздивитись зображення антропоморфа, який стоїть. Як задумував зображення майстер, що виготовив статуетку, ми можемо тільки припускати.

Спереду, під великим животом (якщо зображення — в профіль), або в області «живота» фігурки (якщо зображення — фас), можливо показано якийсь пояс (чи перев'язь) (з лівого боку його краще видно, ніж з правого), який складається з двох частин — стрічок. Посередині є вм'ятість і виїмка округлої форми, що могла позначати застібку (щось на кшталт «пряжки», «булавки», чи «гудзика») для поясу (перев'язі). Можливо, це — зображення переноски для речей, чи якоїсь поясної «торбинки». Якщо це зображення — двостороння скульптура вагітної жінки, то можна

припустити, що зображена перев'язь — це елемент одягу, призначеного для підтримки живота.

Може бути, що на різних сторонах виробу — зображення однієї й тієї ж сидячої людини, або це зображення двох різних людей (або два різних зображення однієї людини: в стоячому та сидячому положенні). Таким чином, на цій заготовці ми можемо визначити два чи навіть, можливо, три різних зображення: фігура людини в профіль, що сидить на ногах; фігура людини в фас; обличчя людини в профіль. Розміри виробу: $26,35 \times 18,42 \times 8,45$ мм (висота—ширина—товщина).

Загальні зауваження та інтерпретація. Підсумовуючи вищеописане, зазначимо, що склад скульптур Анетівки 2, що зображають фігури вагітних жінок складається з 2 скульптур, виготовлених з кварцу та алювіальної гальки та 1 скульптури, виготовленої з щільного каолінового стяжіння, на якій можна визначити два чи навіть, можливо, три різних зображення (фігура людини в профіль, що сидить на ногах (з великою ймовірністю, зображає вагітну жінку); фігура людини анфас; обличчя людини в профіль).

Всі три профільні зображення вагітних жінок — «пласкі», не об'ємні, в цілому виглядають сплюсненими (начебто їх «стиснули» з боків). Знахідки цих жіночих скульптур пов'язані зі скупченнями — робочими місцями на північно-східній виробничій ділянці Анетівки 2. Всі вироби були знайдені цілими, або з зовсім незначними пошкодженнями, які вони отримали в давнину. Вироби на вигляд — досить витончені. При цьому, кожний витвір є неповторним. Навіть кожен зі схожих між собою виробів має свою індивідуальність.

Абсолютно точних аналогій всім анетівським антропоморфним скульптурам взагалі, і зображенням вагітних жінок зокрема, немає і не може бути, враховуючи, що первісне мистецтво в цілому носить індивідуальні риси. Це залежало від вміння і фантазії виконавця («скульптора»), від матеріалу, з якого виготовлявся виріб, специфіки і початкової (природної) форми цього матеріалу, що не дозволяла суттєво виправити невдаче зображення тощо. Можливо, зображення вагітних жінок, як і інші антропоморфні скульптури Анетівки 2, виконували функції оберегів, іграшок, прикрас, талісманів, чи були багатофункціональними.

Аналогії. Антропоморфні статуетки, як і фігурки тварин, які відносяться до палеолітичної скульптури малих форм (мобільної пластики), були широко розповсюджені в Європі та Азії на протязі всієї епохи пізнього палеоліту. Серед жіночих скульптур зустрічаються, хоч і відносно нечасто, зображення вагітних жінок.

Мобільна скульптура Анетівки 2 добре вписується в світове палеолітичне мистецтво. Більш чи менш віддаленими аналогіями для виробів з цього поселення будуть всі палеолітичні «Венери», з різних матеріалів, виконаних в різних стилях та з застосуванням різних технологічних прийомів, що були виявлені на різних палеолітичних пам'ятках світу. На території України знайдені серії палеолітичних статуєток, що зображали фігурки людини, виконані в різних стилях (пам'ятки Мізин, Межиріч, Бармаки, Добранічевка, Молодово 5, Рогалик II А, Рогалик XII)⁴. Виготовлені ці скульптури з бивня мамонта, каменю, скам'янілої смоли (бурштину). Хоча виробів, що зображають вагітних жінок, серед них немає.

Висновки. Знахідки в культурному шарі Анетівки 2 предметів первісного мистецтва заповнюють своєрідну хронологічну і географічну лакуну в історії первісної культури, що існувала до недавнього часу в степовій зоні Північного Причорномор'я і надають нові можливості для вивчення духовної культури населення, яке мешкало тут в період пізнього палеоліту. Важко переоцінити важливість відкриття факту існування розвинутого первісного мистецтва в прильодовиковому степу Північного Причорномор'я в період максимуму останнього зледеніння, на поселенні, де поки що не виявлено жител. Анетівку 2 тепер з повним правом можна вносити до переліку пізньопалеолітичних пам'яток первісного мистецтва. Анетівські скульптури вагітних жінок на сьогоднішній день є унікальними та неповторними. Вони демонструють, що вагітна жінка була важливим об'єктом художнього зображення. Ці вироби є матеріальним свідченням духовного життя давнього населення, що залишило цю пам'ятку.

---

¹ Станко В. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2 // Каменный век: памятники, методика, проблемы. Киев, 1989. С. 113-125; Станко В. Н. К методике изучения микроструктур памятников палеолита. Древности причерноморских степей. Киев, 1993. С. 4-8; Станко В. Н. 1996. Охотники на бизона в позднем палеолите Украины // АА. 1996. № 5. С. 129-138; Станко В. Н. 1997. Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (Южнобугская группа памятников) // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. Одесса, 1997. С. 14-27; Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2. Киев, 1989.

² Станко В. Н. Некоторые итоги изучения... С. 14

-
- ³ Главенчук А. В. Раскопки производственного участка на Анетовке 2 // Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования. Одесса, 1997. С. 76-86; Главенчук А. В. Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2. SP. 2003-2004. № 1. С. 206-227; Главенчук А. В. Производственный участок на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 // АЗ. 2004. № 3. С. 51-58; Главенчук А. В. Планиграфия находок и микростратиграфия культурного слоя участка ЕИ/13-22 на поселении Анетовка 2 // SP. 2005-2009. № 1. С. 225-242; Главенчук А. В. Рабочие места для кремневого производства на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2 (по материалам северо-восточного участка памятника) // Человек в истории и культуре. Одесса, 2007. № 1. С. 100-110; Главенчук Алла. Методика изучения открытых степных памятников позднего палеолита с «взвешенным» культурным слоем на примере Анетовки 2 (1992-2017 гг.) // ЕМІНАК. 2018. № 3 (23). С. 21-34.
- ⁴ Черниш О. П. Палеолітична стоянка Молодове V. Київ, 1961; Шовкопляс И. Г. Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. Киев, 1965; Шовкопляс И. Г. Добраничевская стоянка на Киевщине (некоторые итоги исследования). Палеолит и неолит СССР. 1972. Т. 7. МИА. №. 185. С. 177-188; Пидопличко И. Г. Межиричские жилища из костей мамонта. Киев, 1976; Пясецький В. К. Палеоліт Волинської височини і Малого Полісся. Рівне, 2009; Яковлева Людмила. Найдавніше мистецтво України. Київ, 2013. С. 77-112, 175-233

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOlb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IFE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IFE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тоцев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багатидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518